

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ, ФИЛОЛОГИИ, КУЛЬТУРЫ

JOURNAL OF HISTORICAL, PHILOLOGICAL
AND CULTURAL STUDIES

ЖУРНАЛ ИЗДАЕТСЯ ПОД РУКОВОДСТВОМ
ОТДЕЛЕНИЯ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК РАН

3 (33)

Июль—Август—Сентябрь

Журнал выходит четыре раза в год

ОСНОВАН в 1994 г.

МОСКВА—МАГНИТОГОРСК—НОВОСИБИРСК
2011

Журнал издается в сотрудничестве с Институтом археологии РАН,
Институтом археологии и этнографии СО РАН
и Магнитогорским государственным университетом

Редакционный совет

член-корр. РАН *Р. М. Мунчаев* (председатель)

член-корр. РАН *Х. А. Амирханов*, член-корр. РАН *П. Г. Гайдуков*,
академик РАН *А. П. Деревянко*, член-корр. РАН *С. П. Карпов*,
член-корр. РАН *Г. А. Кошеленко*,
член-корр. НАН Украины *С. Д. Крыжицкий*, член-корр. РАН *Н. А. Макаров*,
д.и.н. *Ю. М. Могаричев*,
академик РАН *В. И. Молодин*, д.и.н. *Э. Д. Фролов*

Редакционная коллегия

д.и.н. *М. Г. Абрамзон* (главный редактор)

к.и.н. *В. А. Гаиров*, д.п.н. *О. В. Гневэк*,
д.и.н. *В. Д. Кузнецов* (зам. главного редактора),
к.и.н. *С. В. Мокроусов* (зам. главного редактора),
д.и.н. *И. В. Октябрьская* (зам. главного редактора),
д.и.н. *И. Е. Суриков*, д.п.н. *З. М. Уметбаев*, д.филол.н. *С. Г. Шулежкова*,
к.и.н. *Л. И. Киреева* (ответственный секретарь)

Заведующая редакцией *Ю. А. Федина*

Editorial Board:

M. G. Abramzon (Editor-in-Chief),

V. A. Gaibov, O. V. Gnevek, L. I. Kireyeva, V. D. Kuznetsov, S. V. Mokrousov,
I. V. Oktyabrskaya, S. G. Shulezhkova, I. E. Surikov, Z. M. Umetbayev.

Head of the Editorial Office *Yu. A. Fedina*

© Российская академия наук, 2011
© Магнитогорский государственный университет, 2011
© Редакция журнала
«Проблемы истории, филологии, культуры»
(составитель), 2011

Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации. — Екатеринбург: УрГУ, 2003. — 248 с.

CONTEMPORARY RUSSIAN ORTHODOX CHURCH METAPHORS AS LEXICOGRAPHIC OBJECT

L. N. Churilina

The article states a number of issues underlying the conception of the Dictionary of Contemporary Russian Orthodox Church Metaphors. Key issues involve the object of lexicographic presentation, and the structure of a dictionary entry.

Key words: Dictionary of Contemporary Russian Orthodox Church Metaphors, religious discourse, Orthodox Church metaphors, dictionary of metaphors, religious (orthodox) world-image, cognitive theory of metaphor.

© 2011

Н. Вуловић, Р. Бајић

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ИЗ ОБЛАСТИ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ У ЈЕДНОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

В работе рассматривается лексикографическая обработка и семантика некоторых фразеологизмов (*молити (некога) као Бога; крстити (некога) батином (ишаном); не да(ти) се крстити; крсти вука, а вук у гору*) с компонентами *крстити (се), молити (се)* — глаголами из области православной духовности в трёх толковых словарях сербского языка. Указывается на связанность значения фразеологизмов с христианским мировоззрением — на (не)присутствие православно-культурной информации в их лексикографических обработках.

Ключевые слова: фразеологизм, лексикографическая обработка, значение, христианское мировоззрение, православно-культурная информация.

0. У прилогу изложеном на претходном Међународном симпозијуму одржаном у Магнитогорску пре две године, а касније и објављеном [Бајић 2009], започели смо илустрацију и анализу описа неких лексикографских решења на нивоу микроструктуре лексема из области православне духовности. Овај рад представља наставак започете илустрације и анализе. Као материјал за анализу

Вуловић Наташа Сретен — кандидат филолошких наука, истраживач-сарадник Института српског језика САНУ (г. Београд, Србија). Е-mail: natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs

Бајић Ружица Славољуб — кандидат филолошких наука, истраживач-сарадник Института српског језика САНУ (г. Београд, Србија). Е-mail: uzica9352@hotmail.com, ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

одабрани су глаголи из тематских група хришћанског морала и форми православног богослужења у ширем смислу (в. [Исто: 193]). Циљ који смо били поставили јесте да се одреди место које три описна речника савременог српског језика (мали [једнотомни *Речник српског језика* (РСЈ)], средњи [шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* (РМС)] и велики [незавршени осамнаестотомни *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ); закључно са одредницом *оцарити*]) дају лексички из истраживаног лексичког поља. О томе се може закључити на основу: квалификатора који се дају уз одредницу, дефиниције одреднице, илустративног материјала и идиома, као и фразеологизма који се дефинишу уз одредницу. Након што смо се, у наведеном раду, осврнули на квалификаторе и дефиниције датих одредница, остаје да анализирамо илустративни материјал и фразеологизме уз одреднице — да ли је и у којој мери овде присутна православно-културна информација? У овом раду усмерићемо пажњу на неке од фразеологизма.

0. 1. Фразеолошки материјал у ширем смислу поседује огроман лингвокултуролошки потенцијал који садржи сегменте из националне културе и традиције једног народа, његове обичаје, веровања, стереотипе, заблуде. Осим наведеног, у њему могу бити садржани и подаци о православној концепцији света, обредној пракси православне цркве [Кончаревић 2006: 144]. Међутим, и оваква концепција света и обредна пракса често је прожета предрасудама насталим различитом перцепцијом и прилагођавањем (тзв. понарођивањем).

1. 0. Део речничког чланка који се односи на фразеологизме, пословице и на идиоме уопште, презентован је после дефинисања значења одређене лексеме/ одреднице у речнику и потврда за та значења из речничке грађе. Постојећи описни речници српског језика у том делу региструју разнолики идиоматски материјал. Тај материјал може се сврстати у основне типове фразеологије у ширем смислу. Наиме, наводе се и дефинишу: терминолошке синтагме, устаљене конструкције (фразе), слободни изрази, изрази у процесу фразеологизације, перифразе, пословице, као део фразеологије у ширем смислу, али и фразеологизми у ужем смислу (в. [Мршевић-Радовић 1987: 13]). У РСАНУ за лексикографску обраду овог језичког материјала користе се квалификатори Изр. (израз) и НПОсл (народна пословица). У РМС овај језички материјал не раздваја се у различите параграфе као у РСАНУ, већ се и пословице наводе под квалификатором Изр., с тим што се након фразеолошке одреднице-пословице даје квалификатор посл. У РСЈ постоје такође лексичке јединице овог типа, али се за њих не користи квалификатор, већ су само посебним фонтом одвојене од обраде основне одреднице¹. У описаном делу речничког чланка у РСАНУ и РМС наведени су и устаљени изрази за које није карактеристична потпуна десемантизација, сликовитост, експресивност и конотативно значење, што представља одлике фразеологизма у ужем смислу. Наша пажња у раду преваходно је усмерена управо на фразеологизме у ужем смислу. Они се од осталих устаљених конструкција које се као такве репродукују у језику посебно разликују по томе што је значење које има фразеологизам сасвим ново и не

¹ «Одсуство стилских, посебно функционално-стилских квалификатора у речницима или њихова недоследна примена, није обележје само српске лексикографије — А. Мелерович и В. Мокијенко, значајне ову појаву у предговору првом речнику фразеолошких околишних руског језика» (в. [Мршевић-Радовић 2004: 95]).

одговара збиру значења компоненти од којих се састоји (в. нпр. [Драгићевић 2007: 24]). Дакле, термин *фразеологизам* користимо онако како је то уобичајено код већине аутора у словенској фразеологији, као релативно стабилан експресивни лексички спој који се репродукује и има глобално, јединствено значење (в. нпр. [Мокиенко 1989: 5]).

1. 1. Од глагола из области православне духовности који су предмет наше анализе само је код два забележен фразеолошки материјал. То су глаголи: *крстити (се)* и *молити (се)*. Оба глагола имају развијену полисемију, што потврђује да су део традиције и свакодневног народног живота, да имају широку употребу, а и да су попримили елементе који прелазе изван оквира духовне сфере.

2. 1. У нашој грађи забележен је поредбени фразеологизам *молити (некога) као Бога* у значењу ‘усрдно молити, преклињати (некога)’. Структурно, ова глаголско-именичка синтагма састоји се од глагола, поредбеног везника и именице у косом падежу (акузативу јединине). Његова семантика је провидна и јасна. Глагол *молити* у овом фразеологизму је са непромењеним (недесемантизованим) значењем *обраћати се некоме тражећи да нешто учини, предузме*, док је именички део (*као Бога*) сликовито и експресивно обојен, имајући функцију изразитог наглашавања значења глагола. Међу одлике молитве у православној концепцији света, између осталих, спадају и «скрушено трпљење, усрдност и упорност» (в. [Агиорит 1990: 110]), јер «само ако је молитва усрдна, она је у стању да призове Божју помоћ» [Исто: 125]. Дакле, поређење је у функцији појачавања наведеног примарног значења глагола *молити* до тога да поприми обележја молитве Богу.

2. 2. Глаголско-именички фразеологизам *крстити (некога) бапином (штаном)* дефинисан је у речницима значењем ‘тући, ударати, изударати (некога)’. Структурно посматрано, он представља лексички спој глагола и именице у косом падежу (инструменталу без предлога). Смисао овог фразеологизма захтева као објекатску допуну лексему која означава лице, а не неки неживи појам (крстити некога). Глагол *крстити* међу својим лексичким значењима (осим примарног, религијског) садржи и фигуративно значење ‘ударити, ударати’. За многобројне глаголе који се у описним речницима наводе у својим метафоричним значењима може се «претпоставити да су ово значење развили из употребе у фразеолошкој јединици; у таквим случајевима, када се глагол јавља као компонента фразеологизма а има и самосталну метафоричну употребу у истом значењу, полазимо од тога да је метафорично значење глагола, дакле, секундарна појава» [Мршевић-Радовић 1987: 144]. Тако посматрано, значење овог фразеологизма ‘причињавати непријатност (некоме)’ тј. ‘физички мучити (некога)’ — спада у сферу међуљудских односа. Међутим, још једно лексичко значење овог глагола било би занимљиво разматрати. То је његово религијско значење ‘превести некога у хришћанство’ или, прецизније речено, ‘крстивши некога учинити га хришћанином, покрстити (некога)’. Крштење јесте обред који представља «знак новог живота и покајања (од грч. речи метаноиа) што буквално значи и промена мишљења» [Енциклопедија православља 2002: 1068]. У старој хришћанској цркви катихумени (одрасле особе) пре крштења «припремани су за крштење наставом која је трајала од 1 до 3 године <...> и данас када се ради о крштењу одраслих требало би да буду катихумени поучени и упознати са учењем Цркве» [Исто: 1069]. Имајући наведено у виду, можемо претпоставити још једну семантичко-фразеолошку компоненту

посматраног фразеологизма, а то је ‘васпитавање’, тачније ‘преваспитавање’. Ово би се могло довести у везу са још једним метафоричним значењем глагола *крстити* — ‘уразумити, уразумљивати’.

2. 3. Одрични глаголски фразеологизам *не да(ти) се крстити* у значењу ‘не да(ти) се одвратити од какве намере, не слушати савете’ семантички је сродан претходно анализираним фразеологизму. Наиме, глагол *крстити* је фразеологизацијом развио метафорично лексичко значење ‘уразумити, уразумљивати (некога)’. Припрема за крштење, као и, првенствено, сам овај чин у Православној цркви који, видели смо, подразумева промену мишљења (разуме се, на добро) чини да људи, већ припремљени и научени хришћанској догматици и моралу — настоје да чине добро и да негују у себи врлине. Отуда и једно од секундарних значења придева *крштен* — ‘који је при свести, при памети, разуман, паметан’.

2. 4. Реченични фразеологизам *крсти вука, а вук у гору* у значењу ‘некога који је склон каквој навици или мани тешко је од тога одвикнути’ — бележи РМС. Он је такође предмет наше анализе, иако уз њега стоји квалификатор посл. (пословица)². Овај реченични фразеологизам структурно представља спој две напоредне реченице, од којих у првој није исказан вршилац радње (агенс), а у другој је елидиран, изостављен предикат. Занимљиво је то што је у њему зооним *вук* објекат крштења, што овој конструкцији даје шаљиви, ироничан карактер и упућује на узалудност обављања радње означене глаголом *крстити*. И у глобалном значењу овог фразеологизма можемо приметити присуство значења ‘уразумити’ и(ли) ‘(пре)васпитати’. Но, тешко је преваспитати некога сличног вуку. И у овом фразеологизму, слично претходнима, глагол *крстити* може се довести у везу Светом тајном крштења која, као што смо видели, подразумева промену мишљења, речено језиком теологије: преумљење, дакле, преваспитавање.

3. Иако тражени обим за публикавање није дозволио даљу и дубљу анализу како изложених, тако и других фразеологизама из нашег материјала, одговор на питање које смо поставили: да ли је присутна православно-културна информација у анализи фразеологизама у једнојезичним реченицима савременог српског језика — позитиван је, првенствено из перспективе хришћанског морала. Истина, поменути процес понарођивања учинио је своје, те ова информација није увек прозирна са синхронијске тачке гледишта. Стога би један од задатака анализе фразеологизама могао бити и тај да подсетимо на њихов изворни, првобитни смисао, који несумњиво укључује хришћански поглед на свет.

ЛИТЕРАТУРА

Агиорит Н. Невидљива борба. — Београд: Манастир Ћелија Пиперска, 1990. — 176 с.

Бајић Р. Лексикографска обрада неких лексема из области православне духовности у једнојезичним реченицима српског језика // Проблемы истории, филологии, культуры: науч. журн. РАН / под ред. М. Г. Абрамзона. — Вып. 2 (24). — М.; Магнитогорск; Новосибирск: Аналитик: тип. МГПК, 2009. — С. 192–197.

² Наиме, као што смо већ напоменули, у рад смо уврстили фразеологизме у ужем смислу. Ту спадају и реченични фразеологизми, који се од пословица, изрека или афоризама (обухваћених термином «устаљена фраза») разликују по томе што је њихова реченична структура незавршена, отворена. «За разлику од реченичних фразеологизама, устаљене фразе представљају и на структурном и на семантичком плану завршену реченицу и функционишу као знаци предикације» [Мршевић-Радовић 1987: 24].

- Драгићевић Р.* Лексикологија српског језика. — Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007. — 366 с.
- Енциклопедија православља. — Београд: Савремена администрација, 2002. — Т. 2–3.
- Кончаревић К.* Српски језик кроз призму православне духовности, традиције и културе // Језик и православна духовност. — Крагујевац: Каленић, 2006. — С. 137–151.
- Мокиенко В.* Славянская фразеология. — М.: Высш. шк., 1989. — 286 с.
- Мршевић-Радовић Д.* Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику. — Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1987. — 163 с.
- Мршевић-Радовић Д.* Фразеолошке јединице с компонентом *књига* // Научни састав слависта у Вукове дане 32/1. — Београд: МСЦ, 2004. — С. 95.
- Речник српског језика. — Нови Сад: Матица српска, 2007. — 1561 с.
- Речник српскохрватског књижевног језика. — Нови Сад: Матица српска, 1967–1976. — I–VI.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика. — Београд: Српска академија наука и уметности: Институт за српски језик, 1959–2010. — књига I–XVIII.

ORTHODOX CHRISTIANITY PHRASEOLOGY IN UNILINGUAL SERBIAN DICTIONARIES

N. Vulovich, R. Bajich

The paper presents structural and semantic analysis of some idioms from descriptive dictionaries of standard Serbian. The key words of these idioms belong to the lexical field of Orthodox Christianity ethics and culture. The aim was to see if the meaning of these idioms retains semantic connection with the world-image in Orthodox Christianity and if it is fixed in the dictionaries.

Key words: idiom, lexicographic treatment, meaning, Christian world-image, Orthodox culture information.

© 2011

К. Н. Дубровина

БИБЛЕЙСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ТРУДАХ В. И. ДАЛЯ

В статье рассматриваются библейские обороты в лексикографических трудах В. И. Даля. Отмечается, что в них встречаются библейские изречения как предикативного характера (пословицы, поговорки), так и номинативного. Говорится о жанровом своеобразии библейских оборотов, тесно связанных с русским фольклором, а также о совпадении

Дубровина Кира Николаевна — кандидат филологических наук, профессор кафедры общего и русского языкознания Российского университета дружбы народов. E-mail: kira35@inbox.ru